

Z Vratušo ob etnični in jezikovni tematiki

ALBINA NEČAK LÜK

Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje, Filozofska fakulteta
Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana,
albina.necak@guest.arnes.si

V prispevku poskušam opozoriti na delo Antona Vratuše na področju raziskovanja položaja narodnih manjšin in mednacionalnih odnosov ter jezika in njegove identitetne in identifikacijske funkcije. Na kratko se dotaknem najinega osebnega odnosa, tj. tega, kako se me je dotaknil kot kolega in človek.

Ključne besede: Anton Vratuša, mednacionalni odnosi, narodne manjšine, jezikovna politika

In this article, I highlight Dr. Vratuša's research on national minorities and interethnic relations, and the role of language in identity and identification. I also briefly reflect on our personal relationship and how he has influenced me as both a colleague and a person.

Keywords: Anton Vratuša, interethnic relations, national minorities, language policy

Sreča je, ko se delo dobro opravi.

In ko imaš nekoga rad.

Tone Pavček

Vratuša je v mladih letih dobil vzdevek Vran. Verjetno po vranje črnih lasih in drži, verjetno pa so pri izbiri odločale tudi prve tri črke njegovega priimka. Vzdevek je vse življenje s ponosom nosil. V mnogih kulturah *vran* simbolizira več pomenov, med drugimi tudi modrost in inteligenco, preobrazbo in vizijo, tj. sposobnost opazovanja in napovedovanja. Kdorkoli mu je psevdonim nadel, je zadel v črno.

Čeprav sva oba Prekmurca, sva se z Vratušo spoznala šele v Ljubljani leta 1965, ko je Inštitut za novejšo zgodovino sodeloval pri organizaciji seminarja OZN o mednacionalnih odnosih (CP 1965); ob tem je poveden podatek, da je leta 1965 Vratuša postal direktor Inštituta za družbene vede v Beogradu (1965–1967). Na seminarju OZN o mednacionalnih odnosih je nastopil kot plenarni govornik skupaj z dvema strokovnjakoma s področja človekovih pravic, za uvodničarjem Albertom Verdootom,¹ svetovno znanim specialistom za

¹ Srečno naključje je hotelo, da sem leta 1984 na povabilo Univerz v Barceloni in na Palmi ter Mednarodnega centra za etnične manjšine in narode (CIEMEN) skupaj z njim ter

jezikovne pravice narodnih manjšin (Belgijec prav letos praznuje stoti rojstni dan), ter za Kanadčanom Ottom Klinebergom, znanim psihologom, ki je že v tridesetih letih prejšnjega stoletja spodbijal apriorna stališča o inferiornosti afriške rase s svojimi, za tisti čas kontroverznimi znanstvenimi izsledki.

Vratuša (1966: 11–42, 1975: 8–25) je v obsežnem prispevku o zapletenih vprašanih večnacionalnih družb razgrnil raznolik nabor konceptov narodnostne politike ter raznotero prakso mednacionalnih odnosov v različnih državah. Zaobjel je ideološke nastavke, opozoril je na ključne dejavnike, ki vplivajo na urejanje mednacionalnih odnosov in položaj manjšin. Posebej je izpostavil (a) različne smeri zgodovinskega razvoja večnacionalnih skupnosti, (b) ekonomske, politične, družbene in kulturne vidike odnosov v večnacionalnih skupnostih in (c) značilnosti in težave novih skupnosti, ki na poti v moderne narode iščejo svojo državnost. Podrobno se je zadržal ob analizi položaja in potreb narodnih manjšin.

Čeprav je mednarodna skupnost med tem ustvarila veliko možnosti za tvorno sobivanje v večnacionalnih skupnostih (sprejete so bile številne univerzalne in regionalne resolucije, konvencije in deklaracije) in se je svet spremenil v temeljih, se Vratuševa razprava bere, kot da je pisana za današnji čas:

Očitno je, da dokler bo svet razdeljen zaradi dejanske diskriminacije in neenakosti, tako dolgo ne bo mogoče najti rešitve za problem manjšin kakršne koli vrste ali, *a fortiori*, za problem rasnih in nacionalnih manjšin.² (Vratuša 1966: 29)

Na teoretske koncepte urejanja odnosov med narodi in manjšinskimi skupnostmi je opozoril s primeri iz takratne jugoslovanske izkušnje ter se navezal na načela Združenih narodov o človekovih pravicah ter koncepte takrat nastajajoče in istega leta sprejete *Mednarodne konvencije o odpravljanju vseh oblik rasne diskriminacije*. Gre za eno najstarejših konvencij Urada ZN za človekove pravice, ki v 1. členu med razlogi za zatiranje in diskriminacijo navaja tudi narodnostno ali etnično poreklo:

V tej Konvenciji pomeni izraz »rasna diskriminacija« kakršnokoli razlikovanje, izključevanje, omejevanje ali dajanje prednosti na temelju rase, barve kože, porekla, narodnega ali etničnega izvora, ki ima namen ali dejanski učinek onemogočiti komurkoli ali ga prikrajšati za enakopravno priznavanje, uživanje ali uresničevanje človekovih pravic

kolegom iz Švice predavala o urejanju mednacionalnih odnosov v našem okolju; Verdoot je spregovoril o teh vprašanih v Belgiji, Uri v Švici, jaz pa sem govorila o položaju Slovenije in slovenskega jezika v takratni SFRJ. Polne predavalnice in srečanja s Katalonci, ki so stremeli po avtonomiji Katalonije v Španiji, ostajajo eden najljubših spominov na mojo strokovno pot.

² It is evident that as long as the world is divided by *de facto* discrimination and inequality, so long it will be impossible to find any solution to the problem of minorities of any kind or, *a fortiori*, the problem of racial and national minorities. (Vratuša 1966: 29)

in temeljnih svoboščin na političnem, gospodarskem, socialnem, kulturnem in vsakem drugem področju javnega življenja. (MKORD 1965: 332)

Vratuša je široko in problemsko zastavljeno razpravo napisal tudi z mislijo na njegovo delo v OZN, saj je dve leti kasneje postal ambasador, stalni predstavnik SFRJ pri Organizaciji združenih narodov v New Yorku (1967–1969).

To je bil čas, ko so se v Jugoslaviji postavljal nova razmerja med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi. Po 7. kongresu ZK leta 1958 v Ljubljani (kraj je bil verjetno izbran po skrbnem premisleku), so se odpirale poti k novim gospodarskim konceptom, snovalo se je samoupravljanje, ki ga je Vratuša v svojem prispevku izrecno omenja. Rušili so se stari centralizacijski naklepi o skupnem jugoslovanskem narodu in dominantnem srbohrvaškem jeziku, vrstile so se zahteve po uveljavljanju določil leta 1963 sprejetih zvezne in republiških ustav tudi v praksi, tj. v vseh oblikah javnega življenja. Jugoslavija, predvsem pa Slovenija je oblikovala nove, vzorčne modele izobraževanje na narodno mešanih območjih (v Prekmurju in Slovenski Istri), kar naj bi k podobnemu, človekovim pravicam zavezanemu razmišljanju in ravnanju vzpodbudilo tudi demokratično usmerjene sile v s Slovenci poseljenih deželah sosednjih držav, tj. v Furlaniji Julijski krajini v Italiji in na Koroškem ter Štajerskem v Avstriji. Slovenski znanstveniki in umetniki so zahtevali, naj se slovenščina uporablja v vseh oblikah javnega življenja. Burno se je pozivalo, da mora slovenščina v Sloveniji samoumevno zamenjati srbohrvaščino v vseh sporazumevalnih okoliščinah. Najostreje so bile zahteve, da se mora slovenščina uveljaviti na televiziji, tj. v takrat novem mediju. Prizadevali so si za TV poročila in oddaje za otroke ter mladino v slovenskem jeziku, za slovensko podnaslavljanje filmov itd. Akcijsko naravnano delovanje na področju mednacionalnih odnosov in jezika, ki je dobilo kasneje zalet v Sekciji za slovenski jezik in Jezikovnem razsodišču pri SZDL,³ se je začelo prav sredi šestdesetih let 20. stoletja. Vratuša je bil vpet v politiko pri samem viru dogajanja in informacij, saj je bil Državni podsekretar in šef kabineta podpredsednika Zveznega izvršnega sveta Edvarda Kardelja (1953–1965) – v veliki meri je bil idejni utemeljitelj smernic in zasnov prihajajočega časa. Podrobno je poznal leta 1939 objavljeni Speransov *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* in tudi Kardeljeve kasnejše poglede na družbeni razvoj, vključno s pogledi na sočasni razvoj mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji (Vratuša 1979). Bolj usposobljenega *porte parole* jugoslovanskih pogledov na mednacionalne odnose in plenarnega govornika na najvišjem svetovnem odru si leta 1966 ni mogoče predstavljati. Vratuševa razprava je bila ključni programski dokument na seminarju OZN v Ljubljani.

³ SZDL = Socialistična zveze delovnega ljudstva.

Leta kasneje je etnična tematika postala rdeča nit najinega sodelovanja. Blizu sva si bila tudi po osnovni izobrazbi – kot jezikoslovca (on slavist, jaz romanistka in germanistka) sva se sociolingvistično povezala. Vratuševi objavi pred diplomo in doktoratom (Vratuša 1939, 1940) sta značilni sociolingvistični raziskavi jezikovnih razmer v Prekmurju in Porabju (zapis o Slovencih v Porabju (Vratuša 1940) je objavil pod psevdonimom Vran).

Sprva so bila najina srečevanja dokaj sporadična, do kontinuiranega sodelovanja pa je prišlo v devetdesetih letih pri delu v njegovem v Odboru za manjšine pri SAZU, še bolj pa s članstvom v Ustanovi dr. Šiftarjeva fundacija. V tistem obdobju sem raziskovala dejavnike, ki vplivajo na širjenje, ohranjanje in opuščanje jezikov, torej psihosocialne vzvode, ki govorcu vzbujajo občutke lagodja ali nelagodja ob izbiri in rabi lastnega jezika. Gre za vprašanje posameznika z maternega jezika, ki neposredno vpliva na etnično in jezikovno vitalnost jezikovnih in etničnih skupnosti. Tematika se je zdelala Vratuši kot naročena za sociolingvistično strokovno srečanje o identitetnih vprašanjih narodnih manjšin (Vratuša 2000). Zadolžil me je, naj pripravim strokovno zasnovo in izvedbo okrogle mize z naslovom *Ali je opuščanje maternega jezika manjšin mogoče zaobrtni in kako?* Prispevki s tega uspešnega srečanja so objavljeni v zajetni monografiji (Nečak Lük 1998).

Nekoliko manj gladko je potekal najin naslednji skupni projekt za Ustanovo dr. Šiftarjeva fundacija. Vratuša me je zadolžil, naj pripravim dejavnost, v katero bodo vključeni učenci pomurskih osnovnih in srednjih šol. Zamislila sem si širši projekt, ki bi v tekočem šolskem letu vključeval predavanja vidnih osebnosti iz Prekmurja in od drugod na določeno projektno temo. Učenci bi tako pridobljeno znanje in svoj pogled na tematiko strnili v zapisih in jih predstavili v *Vrtu spominov in tovarištva*. Projekt je bil kadrovsko, finančno, časovno itd. zahteven za Ustanovo in za predvidenega izvajalca. Vratuši je bila zamisel o vsakoletni prireditvi z novo izbrano temo všeč in tako se je rodil kasnejši *Ograček mladih talentov*. Nerodno je bilo samo to, in to me je močno začudilo, da sem o njegovi odločitvi izvedela posredno, od drugih. Ob najinem naslednjem srečanju, ko sem po daljšem času prišla na sestanek Ustanove, je Vratuša sedel za mizo in razpravljaval z navzočimi. Ko me je zagledal na vratih, me je glasno pozdravil in mi rekel v pristni goričanski prekmurščini: »Ka mi ešče furt zamejriš?« S tem napol opravičilom mi je sporočil več, kot bi lahko povedale še tako izbrane besede. To je bil čudovit primer sociolingvističnega obrazca, ki je nazorno pokazal, kakšno družbeno vlogo igra naše narečje, naša prava materinščina. Implicitno mi je razkril, da je je ob prvi priložnosti hotel povedati, da najin nesporazum teži tudi njega. S svojo jezikovno izbiro me je spomnil na vse, kar naju je družilo in povezovalo. Domačnost, ki jo ustvari domača govornica, je preplavila formalni okvir dogodka in samodejno sem zamahnila z roko: »Pozabi! Med nama je vse v

redu! Takšen roben spodrsrljaj (v življenju jih je veliko), pač ne more izničiti, kar nama je skupno...« Vratuša – svetovljan, Slovenec, pristni Prekmurec, Vran – je znal pokazati svojo človeško občutljivost in empatijo.

Vratušo je narava obdarila z neizmerno energijo, ki ga tudi v visoki starosti ni zapustila. Bil je človek trdnih načel, nepremakljive discipline, hitrih odločitev in neposredne akcije. To mu je bilo verjetno privzgojeno že v otroštvu, ko je v svojem okolju dnevno zaznaval človekovo odvisnost od narave. *Kdor ne gane, zaostane*, je reklo, ki bi mu pristajalo. Po tem načelu je tudi izbiral sodelavce. Vedno je imel pred očmi konkreten cilj in v žepu načrt, kako in kdaj ga doseči. Navdušil me je, ko je nekaj let, preden nas je zapustil, na seji Programskega sveta Ustanove ob zaključku petletnega obdobja, narekoval program za naslednje petletje. Bil j epragmatični voditelj, ki je spretno izbiral sodelavce. Takoj je zaznal zamisel, ki je dobra za skupnost in vodi k napredku, ter se je usmeril k njeni uresničitvi. Če sodelavec ni deloval po njegovih načrtih, ga je pač brez nepotrebne hrupa zamenjal. Vedno mu je šlo za stvar.

V mojih predstavah bi mu prav tako kot Vran, če ne še bolj, pristajal vzdevek Bor – bor je pri azijskih ljudstvih v taoistični filozofiji simbol dolgoživosti. Simbolizira vzdržljivost in odpornost v stiski, saj lahko bor preživi težke zime, in teh je Vran v mladosti, v svojih partizanskih časih, preživel kar nekaj. Hkrati pa skrivenčeni borovci predstavljajo vrlino starosti in modrost. Takšen je bil, še zlasti v poznejših letih naš Vran.

Ne vem, kakšen slogan, če sploh, si je postavil za svoje delo. Vsekakor mu povsem pristaja Pavčkovo vodilo *Sreča je, ko se delo dobro opravi. In ko imaš nekoga rad*. Anton Vratuša je dobro opravil svoje delo, vem pa tudi, da je imel ljudi in mnoge svoje sodelavce rad. Verjamem, da ga je zaradi tega marsikdaj obšel občutek, ki mu pravimo sreča. Več mu ne bi mogla želeti.

Literatura

CP 1965 = Conference proceeding. Seminar on the Multi-national Society, Ljubljana, Yugoslavia, 8 to 21 June 1965. Organised by the United Nations in co-operation with the Government of Yugoslavia. Seminar on the Multi-national Society. Ljubljana: Yugoslavia; New York: United Nations.

MKORD, 1965 = Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije. Sprejeta na Generalni skupščini Združenih narodov 21. decembra 1965. *Uradni list SFRJ – Mednarodne pogodbe št. 6/67, Akt o notifikaciji nasledstva glede konvencij Organizacije združenih narodov in konvencij, sprejetih v mednarodni agenciji za atomsko energijo objavljen v Uradnem listu RS – Mednarodne pogodbe št. 9/92*. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/Zakonodaja-ki-ni-na-PISRS/Kulturna-raznolikost/a948f0676d/RAS-Mednarodna-konvencija-o-odpravi-vseh-oblik-rasne-diskriminacije.pdf>

International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1965. UN General Assembly resolution 2106 (XX). <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial>.

Albina NEČAK LÜK, 1998: Sporočila izza okrogle mize »Ali je opuščanje maternega jezika manjšino mogoče zaobrtni in kako?« na znanstveno kulturnem srečanju »Živeti z mejo«. Murska Sobota, 5. in 6. junij 1998. *Živeti z mejo. Materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete*. (Narodne manjšine, 4). Ur. Vera Klopčič. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Monošter: Zveza Slovencev na Madžarskem. 369–373.

Anton VRATUŠA, 1939: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju. *Slovenski jezik* 2/3–4. 213–228.

Anton VRATUŠA, 1940 = Vran: Tri o rabskih Slovencih. *Sodobnost* 8/1–2, 30–39.

Anton VRATUŠA, 1966: *Complexity of Problems in Multi-National Society*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. 11–42.

Anton VRATUŠA, 1975: Complexities of the problem. *The Multinational society. Papers of the Ljubljana seminar*. Ed. Wiliam Francis Mackey, Albert Verdoodt. Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers. 29–62.

Anton VRATUŠA, 1979: Misel Edvarda Kardelja. *Teorija in praksa* 16/7–9, 789–797.

Anton VRATUŠA, 2000: Materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete. *Živeti z mejo* (Narodne manjšine, 4). Ur. Vera Klopčič. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Monošter: Zveza Slovencev na Madžarskem. 9–22.

SUMMARY

With Anton Vratuša on Etnic and Linguistic Themes

I first met Anton Vratuša in Ljubljana in 1965, when IES organized a UN seminar on the protection of national minorities. Years later, ethnic issues became the central theme of our collaboration. We were also close in terms of education—both linguists, he a Slavist, and I a Romanist and Germanist. We found common ground in the emerging interdisciplinary field of sociolinguistics. Initially, our meetings were sporadic, but continuous cooperation developed when I became a member in the Dr. Šiftar Foundation and lasted until his passing.

In this article, I highlight Dr. Vratuša's research on national minorities and interethnic relations, and the role of language in identity and identification. I also briefly reflect on our personal relationship and how he has influenced me as both a colleague and a person.